

نقد کتاب حقوق بین‌الملل؛ از نظریه تا عمل

توکل حبیب‌زاده*

چکیده

کتاب حقوق بین‌الملل؛ از نظریه تا عمل که توسط دکتر علی امیدی در سال ۱۳۸۸ به رشته تحریر درآمده و توسط نشر میزان منتشر شده است، بنابه اظهار خود مولف به عنوان یک منبع درسی و نیز کمک درسی برای آمادگی آزمون کارشناسی ارشد حقوق بین‌الملل تهیه شده است. همین هدف از نگارش آن، بر سطح علمی اثر مورد نظر تاثیر گذاشته به گونه‌ای که آن را از یک کتاب درسی دانشگاهی برخوردار از استانداردها و معیارهای پذیرفته شده که حوزه‌های مختلف حقوق بین‌الملل را به صورت مستند و علمی مورد تجزیه و تحلیل قرار دهد، دور کرده است. علاوه بر برخی ایرادات شکلی، این اثر به لحاظ ماهوی نیز از خلاءها و نواقصی رنج می‌برد؛ از جمله عدم استفاده از منابع دست اول، عدم برخورداری از یک فهرست مطالب منطقی و منسجم، عدم دقت در عناوین بعضی از فصول و عدم تناسب کمی بین فصول. امید آن می‌رود که مولف محترم در چاپ‌های بعدی، ارزیابی صورت گرفته را در راستای ارتقای سطح علمی اثر مورد توجه قرار دهد.

کلیدواژه‌ها: حقوق بین‌الملل، از نظریه تا عمل، نقد کتاب، کتاب درسی.

۱. مقدمه

با توجه به نقش علوم انسانی در اعتلای فرهنگی جوامع، و اهمیت و ضرورت آگاهی متولیان و صاحب‌نظران امور آموزشی و فرهنگی از مضمون و محتوای منابع دروس رشته‌های علوم انسانی، شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی^۱ کمر همت بسته تا متون و کتب درسی و کمک درسی رشته‌های علوم انسانی، به‌ویژه در سطوح دانشگاهی

*دانشیار و مدیر گروه حقوق عمومی دانشکده حقوق دانشگاه امام صادق (ع). thabibzadeh@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۲/۱۲، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۴/۱۵

را مورد ارزیابی و نقد علمی قرار دهد. زیرا این متون و کتب دانشگاهی ضمن آن که به بهترین وجه وضعیت علوم انسانی در کشور را نشان می‌دهند، سرچشمه و الهام بخش فرهنگ آموزشی و تربیتی در جامعه تلقی می‌شوند و می‌توانند پیامدهای عملی انکارناپذیری در سطح کلان جامعه داشته باشند.

نقد و ارزیابی کتب درسی دانشگاهی در حوزه علوم انسانی می‌تواند با شناسایی و برجسته نمودن نکات مثبت و منفی، به لحاظ شکلی و ماهوی، موجود در این متون، به بهبود و ارتقای امتیازات و رفع نواقص و خلاءهای احتمالی آنها کمک شایانی نموده و در نتیجه موجبات ارتقای سطح آموزشی در دانشگاه‌ها را فراهم کند.

یکی از کتاب‌هایی که به عنوان منبع درسی و کمک درسی برای درس حقوق بین الملل توسط نشر میزان منتشر شده است، کتاب "حقوق بین الملل؛ از نظریه تا عمل" است که توسط آقای دکتر علی امیدی در سال ۱۳۸۸ به رشته تحریر درآمده است. نوشته حاضر ماحصل بررسی و ارزیابی شکلی و ماهوی این اثر است که سعی نموده با رعایت جانب انصاف و با هدف کمک به بهبود و ارتقای نکات مثبت و نشان دادن بعضی ایرادات شکلی و ماهوی موجود در چاپ سال ۱۳۸۸ آن، اثر موردنظر را به بوته نقد علمی بگذارد. امید آن می‌رود که مولف محترم نکات مندرج در این نوشته را با سعه صدر علمی مورد عنایت قرار دهد.

۲. معرفی اثر

این اثر با عنوان "حقوق بین الملل: از نظریه تا عمل" در نوزده فصل و در ۴۴۷ صفحه در سال ۱۳۸۸ به رشته تحریر درآمده و توسط نشر میزان در ۱۰۰۰ نسخه منتشر شده است. عناوین فصول آن به ترتیب عبارتند از:

فصل اول - کلیات؛ فصل دوم - فلسفه حقوق بین الملل؛ فصل سوم - رابطه میان حقوق بین الملل و حقوق داخلی؛ فصل چهارم - منابع حقوق بین الملل؛ فصل پنجم - شخصیت بین المللی؛ فصل ششم - جایگاه شناسایی در حقوق بین الملل؛ فصل هفتم - اکتساب سرزمین؛ فصل هشتم - صلاحیت؛ فصل نهم - حقوق دیپلماتیک؛ فصل دهم - حقوق معاهدات بین المللی؛ فصل یازدهم - حقوق دریاها؛ فصل دوازدهم - حل و فصل مسالمت آمیز اختلافات؛ فصل سیزدهم - حقوق جنگ؛ فصل چهاردهم - حقوق بین الملل کیفری؛ فصل پانزدهم - مسئولیت بین المللی دولتها در قابل اتباع بیگانه و محیط

زیست؛ فصل شانزدهم - حقوق بشر؛ فصل هفدهم - حقوق هوا و فضا؛ فصل هجدهم - سازمانهای بین‌المللی؛ و فصل نوزدهم - ایران و سازمان ملل متحد.

در مقدمه کلی کتاب، نویسنده محترم ضمن اشاره به سابقه تحصیلات و تجربه تدریس خود در دو حوزه روابط بین‌الملل و حقوق بین‌الملل به هدف خود از نگارش آن اشاره نموده و می‌نویسد:

«نگارنده کتاب حاضر سعی کرده است بین این دو دیدگاه (نگاه حقوق‌دانان به حقوق بین‌الملل به عنوان مجموعه قواعد الزام آور و نگاه علمای سیاست به حقوق بین‌الملل به مثابه مجموعه قواعد قراردادی که دولتها به طور موقت برای پیشبرد امور وضع کرده اند) پل بزند و حقوق بین‌الملل را برای فهم روابط بین‌الملل بسیار ضروری ارزیابی می‌کند و آن را صرفاً یک دسته قواعد قراردادی و تحمیلی از سوی قدرتهای بزرگ نمی‌داند.»

ایشان در ادامه بیان می‌کند که این کتاب، از سنخ کتاب مرحوم دکتر هوشنگ مقتدر، البته روزآمد تر و کامل تر است. سپس در تبیین یکی از ویژگی‌های کتاب اعلام می‌کند که برای نگارش آن از سئوالات تستی حقوق بین‌الملل پانزده سال آزمون کارشناسی ارشد استفاده نموده و سعی کرده که پاسخ تستهای مربوط در متن کتاب درج گردد. بنابر این، کتاب مزبور در عین حال که می‌تواند به عنوان یک منبع درسی مورد استفاده قرار بگیرد، منبع کمک درسی برای آمادگی آزمون کارشناسی ارشد است. (امیدی، ۱۳۸۸، ص ۱۶)

در ارزیابی همین نکاتی که به عنوان هدف از نگارش کتاب بیان شده و در عین حال مسیری را که در تالیف آن طی شده، نشان می‌دهد، موارد زیر قابل ذکر است:

اولاً در خصوص این نکته که علمای سیاست حقوق بین‌الملل را صرفاً مجموعه قواعد قراردادی موقتی می‌دانند، حتی یک منبع ارائه نشده است تا نویسنده یا عالم سیاست مورد نظر مشخص شود. ثانیاً اعلام این که مولف محترم، حقوق بین‌الملل را صرفاً مجموعه قواعد تحمیلی از سوی قدرتهای بزرگ نمی‌داند، تعبیر دقیق و علمی در یک کتاب درسی دانشگاهی نیست. شاید در گذشته‌های دور بعضی از نویسندگان حقوق بین‌الملل بر عکس گزاره مزبور اظهار نظر نموده باشند،^۳ اما در دوره معاصر کسی خلاف آن را ادعا نمی‌کند. اگر هم نوشته یا نظری وجود داشته باشد به قدری شاذ است که ارزش توجه ندارد. ثالثاً کتابی که به عنوان منبع درسی در سطح دانشگاه معرفی شده، نباید با هدف پاسخ به سئوالات تستی آزمون ورودی دانشگاه به نگارش در آید.

بنابر این، کتاب حاضر هم چنان که از محتوی آن نیز برمی آید و در ادامه بیشتر به آن خواهیم پرداخت، در همان سطح پاسخ دهی به سئوالات تستی آزمون ورودی کارشناسی ارشد موضوعات حقوق بین الملل را بررسی نموده است و بنابر این، از یک کتاب درسی دانشگاهی برخوردار از استانداردها و معیارهای پذیرفته شده که حوزه های مختلف حقوق بین الملل را به صورت مستند و علمی مورد تجزیه و تحلیل قرار دهد، فاصله دارد.

۳. نقد و ارزیابی شکلی

مقدمه کلی این اثر بیشتر به پیشگفتار شبیه است که بیان هدف و مسیر منتهی به نگارش کتاب در آن تصریح شده است. فصول مختلف کتاب دارای مقدمه است. فهرست مطالب کتاب به صورت تفصیلی تهیه شده، اما فهرست اجمالی مطالب درج نشده است. مولف محترم برای تفهیم بیشتر، از تصویر و نمودار استفاده کرده است، از جمله تصاویر برخی از شخصیت های بین المللی و نویسندگان به نام حقوق بین الملل و نیز نمودار خلاصه مطالب برخی از فصول مانند نمودار درختی حقوق معاهدات (امیدی، ص ۱۵۳)، یا نمودارهای مربوط به ترسیم حدود مناطق مختلف دریایی (امیدی، صص ۱۷۶-۱۸۱، ۲۰۴-۲۰۷).

این اثر فاقد خلاصه فصول، جمع بندی و تمرین است که معمولاً طرح تعدادی سؤال در پایان هر فصل می تواند در ارزیابی یادگیری دانشجویان مثمر ثمر باشد. از طرف دیگر، نه تنها منابعی برای مطالعه بیشتر در هر فصل معرفی نگردیده، در پایان اثر نیز کتاب شناسی تهیه و درج نشده است. آنچه که با عنوان کتابنامه در آخر نوشته درج شده، نمایه منابع استفاده شده در کتاب است. اما نمایه اعلام و موضوعی در کتاب وجود ندارد.

طرح جلد کتاب متوسط ارزیابی می شود. حروف نگاری آن به شیوه جدید انجام گرفته و صفحه آرایی و کیفیت چاپ کتاب مناسب و صحافی آن متوسط است. بر اساس نمونه خوانی، اغلاط موجود در کتاب کم است.

علیرغم آنکه مولف محترم از روش ساده نویسی استفاده نموده است و اثر حاضر در مجموع از نظر رعایت قواعد عمومی نگارش و ویرایش ادبی خوب ارزیابی می شود، اما نوشته همچنان نیازمند ویرایش علمی است؛ برای مثال در صفحه ۱۳۲، در دو جمله متوالی، گاهی از اسناد حقوقی و در جمله دیگر سند حقوقی استفاده شده است. استفاده

از برخی عبارات و اصطلاحات نه چندان مناسب در صفحات دیگر نیز مشهود است؛ به عنوان مثال در صفحه ۱۷۹ در دو سطر متوالی هم عبارت "دولتهای ذیربط" و هم عبارت "دولتهای ذینفع"، در صفحه ۹۰ عبارت "دولتهای تحمیلی" و در صفحه ۱۰۰ اصطلاح "تصرف عدوانی یک سرزمین"، یک اصطلاح حقوق خصوصی، بکار رفته است. بنابر این، اگرچه نوشته از نظر ادبی روان و رساست اما نیازمند ویرایش علمی است.

۴. نقد و ارزیابی محتوایی

۴-۱. فهرست مطالب

یک فهرست مطالب منطقی در کتاب به چشم نمی‌خورد. اولاً به لحاظ نحوه تقسیم بندی موضوعی، هم چنان که در قسمت معرفی اثر گفته شد، کتاب در نوزده فصل تنظیم شده است. این نوع فصل بندی و حتی عناوین منتخب برای فصول خیلی به فهرست مطالب کتاب "حقوق بین‌الملل" اثر پروفیسور ربکا والاس^۱ شبیه است، الا این که چند فصل دیگر به آن فهرست اضافه شده است.

ثانیاً بین عناوین فصول نظم منطقی دیده نمی‌شود. برای مثال، عنوان فصل پنجم، شخصیت بین‌المللی، با عناوین فصول شش تا هشت در عرض هم نیستند، زیرا موضوعات شناسایی، اکتساب سرزمین و صلاحیت ذیل عنوان کلی دولت به عنوان یک شخصیت بین‌المللی قرار می‌گیرد. ترتیب فصول نیز از هیچ قاعده ای تبعیت نمی‌کند. برای مثال معلوم نیست چرا حقوق بشر در فصل شانزدهم بعد از مسئولیت بین‌المللی دولتها و قبل از حقوق هوا و فضا جای گرفته است. چه بسا بهتر بود بعد از فصل پنجم مربوط به شخصیت بین‌المللی درج می‌شد.

ثالثاً در درون هر فصل نیز، عناوین پشت سر هم چیده شده است ولی منطق این چینش، قابل درک نیست. برای مثال، در فصل شانزدهم عناوین اصلی مربوط به حقوق بشر و عناوین زیر مجموعه آنها اصلاً قابل تشخیص نیستند. عنوان شورای امنیت در عرض شورای حقوق بشر، دیوان بین‌المللی کیفری و کنوانسیون اروپایی حقوق بشر قرار گرفته است (امیدی، ۳۱۵-۳۱۶).

در حالی که تقسیم‌بندی منطقی مباحث در یادگیری بسیار موثر است، در این کتاب ذیل هر فصل تقسیم بندی موضوعی مشخصی دیده نمی‌شود. برای مثال، در فصل هشتم بعد از عنوان "مبانی صلاحیت" (امیدی، ص ۱۰۸) و در عرض آن، عنوان "بدعت

امریکا" (امیدی، ص ۱۰۹) قرار گرفته است که منطق مشخصی بین دو عنوان قابل فهم نیست. همچنین ذیل فصل پنجم مربوط به شخصیت بین المللی، بعد از عنوان "دولت" (امیدی، ص ۷۶)، عنوان "وضعیت حقوقی دولتهای مرکب" (امیدی، ص ۷۹) درج شده است، در حالی که عنوان "دولتهای مرکب" فرع بر عنوان کلی دولت به طور مطلق است.

رابعاً عناوین بعضی از فصول نیز دقیق نیست و با عناوین مرسوم و پذیرفته شده در حقوق بین الملل متفاوت است. این تفاوتها چنانچه قابل توجیه نباشد، جای بحث دارد. برای مثال، عنوان فصل دوم "فلسفه حقوق بین الملل" است. در حالی که مطالب ذیل این فصل، اولاً در اکثر کتب حقوق بین الملل که در سالهای اخیر به رشته تحریر درآمده، به دلیل لزوم رعایت سقف کمی صفحات کتاب و پرداختن به مباحث اصلی، از سرفصل های جدید حذف شده است.^۵ ثانیاً این مطالب با عنوان "مبانی حقوق بین الملل" بحث می شود و عبارت "فلسفه حقوق بین الملل" مرسوم نیست.^۶ همچنین در فصل سیزدهم از عنوان "حقوق جنگ" استفاده شده است. این در حالی است که به دلیل ممنوع بودن جنگ و اصولاً ممنوعیت تهدید و توسل به زور، اصولاً این واژه بکار نمی رود. از سوی دیگر، مطالب ذیل این فصل بخشی مربوط به اصل عدم توسل به زور و استثنائات آن است، و بخشی دیگر مربوط به حقوق بین الملل بشردوستانه. اصطلاح حقوق جنگ در دوره های گذشته در باره قواعد حاکم بر مدیریت مداخلات مسلحانه، شیوه های جنگیدن و محدودیت های مربوط به بکارگیری برخی از انواع سلاحهای متعارف یا غیر متعارف بکار می رفت.^۷

نهایتاً برای فصل پانزدهم در باره مباحث مسئولیت بین المللی دولتها، این عنوان انتخاب شده است: "مسئولیت بین المللی دولتها در قبال بیگانگان و محیط زیست" (امیدی، ص ۲۸۳). این عنوان به چند دلیل دقیق نیست. عنوان مزبور نه تنها از چندین دهه گذشته متروک شده، بلکه محتوی مباحث امروزی حقوق مسئولیت بین المللی دولتها را منعکس نمی کند. از یک سو، عبارت "مسئولیت بین المللی دولتها در قبال بیگانگان" عنوانی است که در دوره پیش از بررسی موضوع مسئولیت دولتها در کمیسیون حقوق بین الملل در دکتترین و رویه دولتها معمول بود و اولین گزارشگر ویژه این موضوع در کمیسیون، آقای گارسیا آمادور، نیز تقریباً همین عنوان را بکار برده بود که با انتقادات زیادی از سوی اعضای کمیسیون و مجمع عمومی سازمان ملل متحد مواجه شد.^۸ علت اصلی این انتقادات این بود که گزارش های آقای آمادور تحت تاثیر پیش نویس پژوهشی دانشگاه هاروارد در سال ۱۹۲۹، مسئولیت دولت را تنها به حوزه حمایت از

حقوق سرمایه‌گذاری خارجی و به طور خاص مسئولیت دولت در قبال زیان‌های وارده بر جان و مال بیگانگان محدود کرده بود.^۹ در دوره تصدی گزارشگر دوم، روبرتو آگو (از ایتالیا)، با هدف تمرکز بر تدوین و توسعه یک مجموعه جامع از قواعد ثانویه کلی حاکم بر مسئولیت بین‌المللی دولت ناشی از نقض هر گونه تعهد بین‌المللی از جمله مسائلی مربوط به حمایت از سرمایه‌گذاری، عنوان "مسئولیت دولت" انتخاب شد.^{۱۰}

از سوی دیگر، در خصوص قسمت دوم عنوان فصل پانزدهم یعنی مسئولیت در قبال محیط زیست، لازم به ذکر است که مجمع عمومی سازمان ملل متحد در سال ۱۹۷۳ به کمیسیون حقوق بین‌الملل توصیه نمود که به موازات بررسی موضوع "مسئولیت بین‌المللی دولتها ناشی از اعمال متخلفانه بین‌المللی" (Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts)، موضوع مسئولیت دولتها در قبال اعمال منع نشده و خطرناک را نیز مورد مطالعه قرار داده و نتیجه را گزارش دهد.^{۱۱} کمیسیون در اجرای قطعنامه مجمع عمومی موضوع "مسئولیت بین‌المللی دولتها در قبال آثار زیانبار ناشی از اعمال منع نشده در حقوق بین‌الملل" (International Liability for Injurious Consequences arising out of Acts not Prohibited by International Law) را در دستور کار قرار داد. در سال ۱۹۹۷ کمیسیون حقوق بین‌الملل تصمیم گرفت این پروژه را به دو موضوع "جلوگیری از خسارات فرامرزی ناشی از فعالیت‌های خطرناک" (Prevention of transboundary damage from hazardous activities) و "مسئولیت بین‌المللی در قبال خسارات فرامرزی ناشی از فعالیت‌های خطرناک" (International liability in case of loss from transboundary harm arising out of hazardous activities) تقسیم کند.^{۱۲} لازم به ذکر است که پیش‌نویس مواد راجع به مسئولیت دولتها ناشی از اعمال متخلفانه و نیز پیش‌نویس مواد راجع به جلوگیری از خسارات فرامرزی ناشی از فعالیت‌های خطرناک در سال ۲۰۰۱ و پیش‌نویس مواد راجع به مسئولیت بین‌المللی در قبال خسارات فرامرزی ناشی از فعالیت‌های خطرناک در سال ۲۰۰۴ از سوی کمیسیون نهایی شده و به مجمع عمومی ملل متحد گزارش شده است.

۴-۲. منابع مورد استفاده و نحوه ارجاع‌دهی

منابع مورد استفاده در این اثر اولاً دست اول نیستند، به عبارت دیگر از آرای قضایی و داوری بین‌المللی و اسناد بین‌المللی بویژه قطعنامه‌های سازمان‌های بین‌المللی استفاده مناسبی نشده است. برای مثال، آرای دیوان بین‌المللی دادگستری امروزه یکی از منابع فرعی مهم حقوق بین‌الملل محسوب می‌گردد که در تبیین و تفسیر بسیاری از مفاهیم

حقوق بین‌الملل راهگشا هستند. در این اثر به جرات می‌توان گفت که آرای دیوان تقریباً مغفول واقع شده است. قطعنامه‌های مهم مجمع عمومی سازمان ملل متحد مانند اعلامیه حاکمیت دایمی بر منابع طبیعی (۱۹۶۲)، اعلامیه نظم نوین اقتصادی بین‌المللی (۱۹۶۲)، و قطعنامه منشور حقوق و تکالیف اقتصادی دولتها (۱۹۷۴) نیز در تبیین برخی از مباحث می‌توانستند مفید واقع شوند.

ثانیاً کتب مورد استفاده نیز اکثراً منابع معتبری در حقوق بین‌الملل تلقی نمی‌شوند. به نظر می‌رسد کتاب با استفاده از چند منبع در دسترس نویسنده محترم تهیه شده است. این در حالی است که منابع متعددی اعم از کتاب و مقاله راجع به حقوق بین‌الملل چه به زبان فارسی و چه انگلیسی وجود دارد که بهتر بود از آنها استفاده می‌شد.^{۱۳} دقت در استنادات و ارجاعات علمی از نظر شیوه منبع‌دهی متوسط ارزیابی می‌شود اما از لحاظ کیفیت رعایت امانتداری، این اثر خوب ارزیابی می‌گردد.

۴-۳. فقدان نوآوری در اثر

کتاب حاضر خلاصه‌ای از برخی مباحث حقوق بین‌الملل بوده و بسیاری از موضوعات، مورد تجزیه و تحلیل قرار نگرفته است. اصولاً هدف اعلام شده نویسنده نیز بیشتر ارائه پاسخ تشریحی به سوالات تستی حقوق بین‌الملل در آزمون ورودی کارشناسی ارشد رشته روابط بین‌الملل بوده است. بنابر این، برخی مباحث به صورت جزوه‌وار تبیین و توصیف گردیده و از نوآوری خاصی در تبیین حقوق بین‌الملل برخوردار نیست. بدین ترتیب، اثر حاضر به یک نوشته مختصر و تک‌جلدی از حقوق بین‌الملل با استفاده از منابع موجود در بازار تبدیل شده است که از این منظر، نمی‌توان خلاقیت ویژه‌ای در آن سراغ گرفت. بیشتر مباحث مطروحه در کتاب، به صورت کلی و کلاسیک و بدون توجه به تحولات حقوق بین‌الملل در دهه اخیر تبیین شده است. برای مثال، در فصل شانزدهم موضوع مهم "حقوق بشر" در ۱۹ صفحه بدون استنادات لازم به منابع حقوق بشر از جمله آرای و تفاسیر نهادهای نظارتی حقوق بشر به اجمال بررسی شده است و به تحولاتی جدید در خصوص حق‌های بشری نسل دوم و سوم، جهانشمولی حقوق بشر و تنوع فرهنگی و غیره، اشاره‌ای نیز نشده است (امیدی، ۳۰۱-۳۲۰).

یکی از موضوعات مهم در حوزه حقوق بشر امکان اعمال شرط بر معاهدات حقوق بشری است. در صفحات ۱۳۸ تا ۱۴۰ این اثر، مبحث حق شرط تنها در پرتو کنوانسیون ۱۹۶۹ حقوق معاهدات و با عناوین شروط و آثار حق شرط بحث شده است. اما از هر

اثری با عنوان حقوق بین‌الملل انتظار می‌رود که ضمن بیان مفهوم شرط، به چالش مربوط به اعمال حق شرط بر معاهدات حقوق بشری که در کمیسیون حقوق بین‌الملل نیز مدتها مورد بحث بوده است، بپردازد.

۴-۴. سازگاری اثر با مبانی اسلامی و نظام حقوقی ایران

محتوای اثر با مبانی و پیش‌فرض‌های مورد قبول سازگاری اندکی دارد. بدین صورت که هیچ‌گونه اشاره‌ای به مبانی و منابع اسلامی ناظر بر روابط و حقوق بین‌الملل نشده است. از کتابی که فصل دوم آن به بررسی "فلسفه حقوق بین‌الملل" اختصاص یافته است، انتظار می‌رود که در کنار بررسی مکاتب مختلف مربوط به مبانی حقوق بین‌الملل به آموزه‌ها و اصول اسلامی ناظر به روابط بین‌الملل نیز اشاره‌ای هرچند کوتاه داشته باشد. همچنین در فصل سوم در تبیین و تحلیل رابطه حقوق بین‌الملل با حقوق داخلی، جایگاه حقوق بین‌الملل در نظام حقوقی ایران باید مورد توجه قرار گرفته و نسبت معاهدات، قواعد عرفی و اصول کلی حقوقی با منابع حقوق داخلی بویژه قانون اساسی و قوانین عادی تحلیل شود. در حالی که در صفحه ۵۱ تنها در هشت سطر چند جمله‌ای در باره نظام حقوقی ایران نوشته شده است. با وجود این، نویسنده محترم فرصت را غنیمت شمرده به اصل ۳۲۴ قانون اساسی نیکاراگوئه نیز در این باب اشاره نموده است.

۴-۵. عدم تناسب کمی بین فصول

در حالی که برخی از مباحث مهم حقوق بین‌الملل به صورت مختصر و گذرا بررسی و حق مطلب ادا نشده است، در فصل هجدهم مبحث "سازمان‌های بین‌المللی" در حدود ۱۰۰ صفحه به تفصیل بحث شده که این امر سختی با سایر مباحث و فصول کتاب ندارد. این در حالی است که درس سازمان‌های بین‌المللی به ارزش ۲ واحد مستقل از حقوق بین‌الملل در دانشگاه‌ها تدریس می‌شود و منابعی نیز به طور مستقل در تبیین آن به نگارش درآمده است.

از سوی دیگر، با توجه به سرفصل‌های مصوب حقوق بین‌الملل که در دو ترم به صورت حقوق بین‌الملل ۱ و ۲ ارائه می‌گردد، برخی سرفصل‌ها از جمله مصونیت دولت‌ها، سرمایه‌گذاری خارجی و حقوق بین‌الملل توسعه در کتاب نادیده گرفته شده است.

۵. نتیجه گیری

کتاب حاضر خلاصه‌ای است جزوه‌وار از مباحث حقوق بین‌الملل در حالی که کتابهایی با عنوان حقوق بین‌الملل در بازار وجود دارند که جامع‌تر به مباحث پرداخته‌اند. بنابر این توصیه می‌شود که نویسنده محترم در ادامه زحماتی که برای تهیه کتاب کشیده‌اند، با بازنگری در مباحث و توجه به تحولات نوین حقوق بین‌الملل و با بهره‌گیری از منابع جدید اثری روزآمد و همراه با خلاقیت در تنظیم و ارائه مطالب عرضه‌دارند. استفاده موثر از نمودار، درج پرسش‌هایی آخر هر فصل، بکارگیری آرای و نظرات مشورتی دیوان بین‌المللی دادگستری در تفسیر برخی از مباحث می‌تواند در این مسیر راهگشا باشد.

پی‌نوشت

۱. شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی در سال ۱۳۷۴ به منظور کمک به اعتلای علوم انسانی، بازشناسی نقش محوری آن در برنامه ریزی‌های کلان فرهنگی، و نقد و بررسی متون و کتب درسی و کمک‌درسی دانشگاهها در رشته‌های علوم انسانی، در پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی تأسیس شد. بر اساس اساسنامه شورا که در ۱۳۷۴/۹/۱۴ به تصویب وزارت علوم، تحقیقات و فناوری رسید، ساختار سازمانی این شورا به شرح زیر است: ۱. شورا (متشکل از رؤسای گروههای تخصصی و عده‌ای از صاحب‌نظران رشته‌های علوم انسانی)، ۲. هیئت ارزیابی متشکل از رؤسای گروههای تخصصی همسویا نماینده آنها، ۳. گروههای تخصصی نقد و بررسی، ۴. گرایشهای موجود در گروههای تخصصی، ۵. دبیر، ۶. دبیرخانه. در حال حاضر، شورای بررسی متون بر حسب رشته‌های علوم انسانی، از گروههای تخصصی زیر تشکیل شده است: ۱. زبان و ادبیات فارسی، ۲. زبان و ادبیات عربی، ۳. اقتصاد، ۴. تاریخ، ۵. روانشناسی، ۶. زبان‌های خارجی، ۷. علوم اجتماعی، ۸. علوم تربیتی، ۹. علوم سیاسی، ۱۰. فقه و حقوق، ۱۱. فلسفه و کلام، ۱۲. مدیریت، ۱۳. روش‌شناسی علوم انسانی، ۱۴. باستان‌شناسی، ۱۵. زبان‌شناسی، ۱۶. هنر، ۱۷. انسان‌شناسی.

۲. هوشنگ مقتدر، حقوق بین‌الملل عمومی، چاپ بیستم، تهران: موسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، ۱۳۹۲.

۳. توماس هابز از جمله کسانی است که به وجود حقوق در جامعه بین‌المللی اعتقاد نداشت و در کتاب لویاتان، دولت را به موجود مقتدری تشبیه می‌کند که مانند افراد در حالت طبیعی به طور انفرادی و آزاد زندگی می‌کنند و در روابط آنها حقوق موضوعه‌ای وجود ندارد. رک. به: پرویز

نقد کتاب حقوق بین‌الملل؛ از نظریه تا عمل ۱۲۵

ذوالعین، مبانی حقوق بین‌الملل عمومی، تهران: موسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، ۱۳۷۷، صص ۴۰۸-۴۰۹.

۴ ربکا والاس، *حقوق بین‌الملل*، ترجمه سیدقاسم زمانی و مهناز بهراملو، چاپ سوم، تهران: موسسه مطالعات و پژوهشهای حقوقی شهردانش، ۱۳۹۰.

۵ در کتابهای درسی مهم بحث مبانی حقوق بین‌الملل از سرفصلهای این درس حذف شده است، نک. به: آنتونیو کاسسه، *حقوق بین‌الملل*، ترجمه حسین شریفی طراز کوهی، تهران: نشر میزان، ۱۳۸۵؛ ربکا والاس، *حقوق بین‌الملل*، ترجمه سیدقاسم زمانی و مهناز بهراملو، چاپ سوم، تهران: موسسه مطالعات و پژوهشهای حقوقی شهردانش، ۱۳۹۰.

Malcom Shaw, *International Law*, 6th Ed., Cambridge University Press, 2008; Ian Brownlie, *Principles of Public International Law*, 5th Ed., Oxford: Clarendon Press, 1998.

۶ محمد رضا ضیایی بیگدلی، *حقوق بین‌الملل عمومی*، چاپ ، تهران: انتشارات گنج دانش؛ Nguyen Q. Dinh, P. Daillier et A. Pellet, *Droit International Public*, 4^{ed}, L.G.D.J., 1992.

۷ در مورد این مباحث نک. به: محمد رضا ضیایی بیگدلی، *حقوق جنگ (حقوق بین‌الملل مخاصمات مسلحانه)*، انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی، چاپ چهارم، ۱۳۹۵، ص ۴۶۲.

8 International Law Commission, *Summaries of the Work of the International Law Commission*, available at: http://legal.un.org/ilc/summaries/9_6.shtml (July 15, 2015).

۹ در یادداشت مقدماتی این پیش نویس آمده بود: «غرض از حقوق مسئولیت دولت این بوده که افرادی که به کشورهای بیگانه عزیمت می کنند یا در آن اقامت می گزینند، مشمول حمایت حقوق بین‌الملل واقع شوند و علقه های اجتماعی، اقتصادی میان دولتها تقویت گردد. هیچ دولتی، فارغ از اینکه چه فلسفه سیاسی یا اقتصادی ای داشته باشد، نمی تواند نسبت به بدرفتاری با اتباع خویش در کشورهای بیگانه بی اعتنا باشد...» به نقل از: جیمز کرافورد، *حقوق مسئولیت بین‌المللی: قواعد عمومی*، ترجمه علیرضا ابراهیم گل و همکاران، تهران: نشر سنگلج قلم، ۱۳۹۵، ص ۵۹.

۱۰ جیمز کرافورد، *حقوق مسئولیت بین‌المللی: قواعد عمومی*، پیشین، صص ۵۶-۶۱.

11 Resolution 3071 (XXVIII) of 30 November 1973, available at: [http://legal.un.org/docs/?symbol=A/RES/3071\(XXVIII\)](http://legal.un.org/docs/?symbol=A/RES/3071(XXVIII)).

12 International Law commission, Analytical Guide to the Work of the International Law Commission: International liability in case of loss from transboundary harm arising out of hazardous activities, available at: http://legal.un.org/ilc/guide/9_10.shtml.

۱۳ برای مثال، کتابهای زیر که در زمان انتشار اثر مورد نظر چاپ شده بودند و از جمله منابع معتبر در حقوق بین الملل محسوب می شوند، مورد توجه قرار نگرفته اند: آنتونیو کاسسه، حقوق بین الملل، ترجمه حسین شریفی طراز کوهی، نشر میزان، ۱۳۸۵؛ ربکا والاس، حقوق بین الملل، ترجمه سیدقاسم زمانی و مهناز بهراملو، موسسه مطالعات و پژوهشهای حقوقی شهر دانش، ۱۳۸۷.

کتاب‌نامه

- امیدی، علی (۱۳۸۸)، حقوق بین الملل از نظریه تا عمل، چاپاول، تهران: نشر میزان.
- آنتونیو کاسسه (۱۳۸۵)، حقوق بین الملل، ترجمه حسین شریفی طراز کوهی، تهران: نشر میزان.
- ذوالعین، پرویز (۱۳۷۷)، مبانی حقوق بین الملل عمومی، تهران: موسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.
- ضیایی بیگدلی، محمد رضا (۱۳۸۴)، حقوق بین الملل عمومی، چاپ بیست و دوم، تهران: انتشارات گنج دانش.
- ضیایی بیگدلی، محمدرضا (۱۳۹۵)، حقوق جنگ؛ حقوق بین الملل مخاصمات مسلحانه، انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی، چاپ چهارم.
- کرافورد، جیمز (۱۳۹۵)، حقوق مسئولیت بین المللی: قواعد عمومی، ترجمه علیرضا ابراهیم گل و همکاران، تهران: نشر سنگلج قلم.
- مقتدر، هوشنگ (۱۳۹۲)، حقوق بین الملل عمومی، چاپ بیستم، تهران: موسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه.
- والاس، ربکا (۱۳۹۰)، حقوق بین الملل، ترجمه سیدقاسم زمانی و مهناز بهراملو، چاپ سوم، تهران: موسسه مطالعات و پژوهشهای حقوقی شهر دانش.
- Ian Brownlie (1998), *Principles of Public International Law*, 5th Ed., Oxford: Clarendon Press.
- International Law Commission (2015), *Summaries of the Work of the International Law Commission*, available at: http://legal.un.org/ilc/summaries/9_6.shtml (July 15, 2015).
- International Law commission, *Analytical Guide to the Work of the International Law Commission: International liability in case of loss from transboundary harm arising out of hazardous activities*, available at: http://legal.un.org/ilc/guide/9_10.shtml
- Malcom Shaw (2008), *International Law*, 6th Ed., Cambridge University Press.
- Nguyen Q. Dinh, P. Daillier et A. Pellet (1992), *Droit International Public*, 4^{ed}, L.G.D.J.
- Resolution 3071 (XXVIII) of 30 November 1973, available at: [http://legal.un.org/docs/?symbol=A/RES/3071\(XXVIII\)](http://legal.un.org/docs/?symbol=A/RES/3071(XXVIII)).